

Katedra politologie

Fakulta sociálních studií

MASARYKOVA UNIVERSITA

Brno, Joštova 10, 602 00, Česká republika

Zbrojní politika Brazílie

Seminární práce

Zbrojní politika (BSS151)

Vypracoval: Karel Šubrt

UČO: 414688

Obor: Mezinárodní vztahy a Bezpečnostní a strategická studia

Imatrikulační ročník: 2012

Brno, 1. 5. 2014

Obsah

Úvod	3	
1	Východiska zbrojní politiky Brazílie	4
1.1	Zbrojní politika v kontextu studené války	4
1.2	Současný přístup k vyzbrojování	4
1.3	Akviziční politika a zbrojní průmysl	5
2	Zbrojní politika dle druhu vojska	6
2.1	Pozemní síly	6
2.2	Vzdušné síly	8
2.3	Námořnictvo	10
Závěr	12	
Seznam použitých zdrojů	13	

Úvod

Brazílie je dynamicky se rozvíjející země, která se postupně etabluje na pozici regionální velmoci v rámci Latinské Ameriky. Navzdory různým socioekonomickým problémům se jedná o demokratický stát, který prostřednictvím mezinárodních organizací a integračních iniciativ přispívá ke stabilitě v regionu. Z hlediska zbrojní politiky představuje Brazílie zajímavou ukázkou sociálního státu v čele s levicově orientovanými politickými představiteli, kteří ovšem neváhají vynakládat adekvátní výdaje na obranu a v případě potřeby je navyšovat za účelem modernizace výzbroje či rozšiřování schopností.

Brazílie je rozlehlý a také lidnatý stát, jehož geografie vyžaduje od ozbrojených sil přizpůsobení se specifickým podmínkám. Výzbrojní programy proto musejí reflektovat skutečnost, že brazilská armáda je často nasazována na vlastním území proti pašerákům, drogovým překupníkům a obecně proti organizovanému zločinu a dalším bojůvkám – v těžko dostupném a liduprázdném terénu Amazonie.

Na druhou stranu dochází i k realizaci projektů strategického významu, často s mezinárodní účastí. Důkazem o životaschopné a konkurenceschopné zbrojní politice Brazílie je v současnosti také rychlý vývoj a rozšiřování obranného průmyslu a s tím související exportní úspěchy.

1 Východiska zbrojní politiky Brazílie

1.1 Zbrojní politika v kontextu studené války

Zbrojní politika Brazílie se během studené války vyznačovala jednak orientací na dovoz vojenského vybavení ze Západu (např. tanky a stíhací letouny z USA), jednak na domácí produkci pro vlastní potřeby i export. Zisky z vývozu umožňovaly financovat další vývoj a Brazílie tak pokrývala široký sortiment zbraňových systémů – od kolových obrněných vozidel, tanků či raketometů až po bitevní letouny (italsko-brazilský typ AMX). Řada těchto zbraní byla široce exportována zejména do zemí Latinské Ameriky a Afriky, které si nemohly z politických či finančních důvodů pořídit sofistikovanější západní typy.

Mezi nevýznamnější brazilské zbrojovky patřila ENGESA (Engenheiros Especializados S/A), vyrábějící například tanky EE-T1 Osório, kolové obrněné transportéry EE-11 Urutu či průzkumná vozidla EE-3 a EE-9 Cascavel. Společnost Bernardini zase využila původní americké tanky M41 z výzbroje Brazílie a na jejich základě byla vyráběna modernější verze MB-3 Tamoyo. Dobré jméno si vydobily též raketometry od společnosti Avibras - konkrétně tažená varianta SBAT-70 se 70mm raketami a samohybná verze ASTROS II na podvozku terénního nákladního automobilu firmy Tectran, která na sebe upozornila v důsledku kontroverzního exportu do Iráku během irácko-iránské války (Cavendish, 1997).

Konec studené války však znamenal pokles poptávky a v důsledku úpadku exportu se vývojové náklady dražších zbraní brazilským společnostem nevrátily – neúspěchem skončil export nových tanků EE-T1 Osório i bitevních letounů AMX, které navzdory předpokladům odebrala pouze letectva Itálie a Brazílie. Počítalo se přitom s nákupem některými státy Severoatlantické aliance (Gunston, 1998). Brazilské ozbrojené síly byly zásobeny z dřívějších dob domácí i zahraniční výzbrojí a tak došlo poměrně záhy například ke krachu známého výrobce obrněné techniky ENGESA – v říjnu 1993 (Odehnal, 2012). Zbrojní průmysl však nezankl úplně a navíc byly některé společnosti schopné reagovat na obnovení poptávky na začátku nového tisíciletí a dále rozvíjet vojenskou výrobu – například letecký výrobce Embraer (viz část 2.2).

1.2 Současný přístup k vyzbrojování

Zbrojní politika Brazílie je ukotvena v koncepčních a strategických dokumentech federální vlády, resp. ministerstva obrany (*Ministério da Defesa*). Strategický přístup

k vyzbrojování ozbrojených sil Brazílie vychází z determinantů vojenské politiky a priorit výzbrojních programů, které stanovila „Bílá kniha o národní obraně“ (*Livro Branco de Defesa Nacional*, LBDN). Tento dokument z roku 2012 zastřešuje a shrnuje „Národní obrannou strategii“ (*Estratégia Nacional de Defesa*) a „Národní obrannou politiku“ (*Política Nacional de Defesa*) z roku 2008. Rozpočtový rámec navrhovaný pro rok 2013 činil kolem 37 miliard dolarů, přičemž z této částky mělo připadnout asi 55 až 70% na platy a výsluhy (Export.gov).

Celkové výdaje Brazílie na obranu v letech 2012 až 2017 mají dosáhnout výše asi 241 miliard dolarů, což by mělo představovat 1,5 % HDP a 234 dolarů na osobu za rok. V období těchto pěti let by však měly nákupy zbraní dosáhnout hodnoty „pouze“ 20,83 miliard dolarů. Na provozní a další náklady připadá 91,4 % výdajů, z nichž téměř polovinu budou představovat výsluhy a penze. Ve srovnání s rokem 2008 pak došlo v roce 2012 k navýšení celkových výdajů na obranu o více než deset miliard dolarů (Defense Update, 2013).

1.3 Akviziční politika a zbrojní průmysl

Domácí i mezinárodní akvizice, probíhající na základě koncepčních dokumentů a výzbrojních programů, se v případě Brazílie vyznačují několika specifickými vlastnostmi. Potenciální dodavatel musí v první řadě samozřejmě splnit veškeré požadavky zadávací dokumentace, ale neméně důležitým faktorem je skloubení co nejnižší ceny za současné vysoké úrovně transferu technologií. V tomto systému má svou pevnou pozici i politika offsetů, zvýhodňující silné hráče s dostatkem kapitálu. Obranné zakázky převyšující hodnotu pěti milionů dolarů totiž přinášejí povinnost poskytnutí offsetu ve výši 100 % ceny kontraktu (Defense Update, 2013).

Jak již bylo uvedeno, brazilský zbrojní, resp. obranný průmysl, se po částečném útlumu v 90. letech začíná znovu rozvíjet. Oficiální vládní politika tento trend podporuje prostřednictvím mezirezortního programu Productive Development Policy (PDP) z května 2008. Jeho cílem má být obnova a podpora dosavadního růstu průmyslové základny a rozšíření dodávek pro brazilské ozbrojené síly a pro účely vývozu. Program proto doporučuje následující kroky: navýšit objem státních zakázek, rozšířit a přizpůsobit jejich financování, podporovat export a výstavbu výrobních kapacit brazilských společností a posílit výzkum, vývoj a inovace (*Estratégia Nacional*, 2008).

Významní výrobci či dodavatelé jsou uvedeni v následující části u konkrétních zbrojních programů jednotlivých druhů vojska.

2 Zbrojní politika dle druhu vojska

2.1 Pozemní síly

Projekty strategické priority pro brazilské pozemní vojsko (*Exército Brasileiro*) jsou v současnosti primárně zaměřeny na vybavení, výzbroj, vozidla a zásoby pro jednotlivé brigády. V časovém horizontu do roku 2035 pro ně LBDN předpokládá výdaje ve výši 34 miliard dolarů (Export.gov).

Základem všech větších ozbrojených sil ve světě jsou stále tzv. hlavní bojové tanky (MBT), přičemž brazilská armáda provozuje více než 350 tanků Leopard 1. Přestože se jedná o produkt studené války, jehož náhrada v podobě typu Leopard 2 slaví po vzoru svého předchůdce exportní úspěchy, Brazílie se v listopadu 2011 rozhodla rozšířit svůj původní arzenál 128 ex-belgických Leopardů 1A1 o více než 220 Leopardů 1A5 z německých skladů. O plánovaném delším provozu těchto tanků svědčí též dodávky specializovaných vozidel, simulátorů, smlouva na technickou a logistickou podporu po dobu pěti let a transfer části technologií. Pro výrobce tanku, společnost KMW, tento kontrakt otevírá prostřednictvím nově založené pobočky v Rio Grande do Sul cestu ke spolupráci s brazilským obranným průmyslem a také cestu na latinskoamerický trh (Zdobinský, 2011a).

Program související s tanky Leopard 1 vychází z všeobecného programu modernizace armády, který kromě modernizace těchto MBT zahrnuje též revitalizaci starších tanků M60 Patton, pásových obrněných transportérů M113 a brazilských kolových obrněných vozidel Urutu a Cascavel, tj. arzenál z dob studené války, který však zároveň stále skýtá jistý modernizační potenciál (Export.gov). Například transportéry M113, dodané na počátku 70. let, modernizuje v počtu 150 kusů společnost BAE Systems na verzi M113A2 Mk1 (Zdobinský, 2013b).

Program počítá též s nákupem říčních plavidel, vozidel, dělostřelecké výzbroje, munice a pušek IA2, vyvinutých domácím průmyslem. Bezespору nejambicióznější součástí programu je však „Guarani“ – zavedení nové typové řady kolových obrněných vozidel, která by nahradila jejich zastarávající, byť modernizované, předchůdce. V příštích 20 letech by tak mělo být pořízeno 2044 obrněných vozidel, což předpokládá nezbytný program výzkumu a vývoje, logistické podpory, domácí výroby munice, výstavby infrastruktury a výcviku (Export.gov).

Guarani, který je znám též pod označením VBTP-MR či Urutu III, byl adresován společnosti IVECO Defence Vehicles, spadající pod skupinu Fiat Industrial. Kontrakt byl

oficiálně schválen velením armády 18. prosince 2009 a jeho hodnota činila 2,5 miliardy eur. Výroba obrněnců probíhá na území Brazílie, konkrétně v Sete Lagoas ve státě Mato Grosso, kde vyrostl závod pobočky IVECO Latin America. Podíl domácí výroby na sériových vozidlech má přesáhnout 60 procent a do programu je zapojeno 110 brazilských dodavatelů (Odehnal, 2012).

Na konci roku 2013 procházelo vojskovými zkouškami osm vozidel Guarani 6x6. Brazilská armáda zamýšlí nahradit v rámci projektu Urutu III zastaralé obrněné transportéry EE-11 Urutu u prvosledových jednotek již v roce 2015. Pro armádu bylo v Brazílii vyrobeno do konce roku 2013 přibližně sto nových transportérů (Zdobinský, 2013a). Kolem stovky kusů se má pohybovat i roční produkce v nejbližších letech. Výroba Guarani také zapadá do vládního plánu na posílení domácích výrobních kapacit a samotný prezident pobočky IVECO Latin America hovoří o „renesanci brazilského obranného průmyslu“. Guarani bude nabízen též na export, přičemž prvním zájemcem je Argentina (Odehnal, 2012).

Bankrot společnosti ENGESA byl sice těžkou ranou pro brazilský zbrojní průmysl, ale to ještě neznamenalo, že vývoj vlastních vojenských vozidel v této zemi zcela skončil. Brazilská automobilka Agrale totiž v roce 2004 zareagovala na poptávku a přišla s typovou řadou lehkých terénních automobilů Marruá pro ozbrojené síly či průmyslové využití. Za vznikem typu Marruá stojí bývalí zaměstnanci firmy ENGESA, kteří jej vytvořili na základě vojenských vozidel EE-12. Ve výběrovém řízení brazilské armády na nová víceúčelová transportní vozidla s pohonem všech kol Marruá zvítězil a 27. července 2005 byl zařazen do výzbroje. V letech 2005 až 2013 odebraly pozemní síly přes 2000 vozidel a cca 400 dostala námořní pěchota, přičemž do roku 2016 se počítá s předáním dalších 1000 kusů. Vojenská verze byla exportována též do Argentiny, Ekvádoru či Paraguaje a probíhají jednání i s Kolumbií (Rovenský, 2014).

Mezi další programy patří pořízení protiletadlových zbraní s důrazem na modernizaci stávajících systémů PVO v souladu s požadavky na vytvoření Brazilian Aerospace Defense System (SISDABRA). Protiletadlové kanóny mají být vybaveny moderními zaměřovacími přístroji a začleněny do integrovaného logistického systému. Problematika dělostřeleckých raketometů spadá pod program ochrany státní hranice Brazílie s názvem Astros 2020, který zahrnuje vývoj raketového systému s dostřelem až 300 km. Ochranu hranic má zajistit též SISFRON - integrovaný monitorovací systém. První z devíti fází tohoto systému realizuje konsorcium Tepro. Dalším programem je např. PROTEGER - komplexní systém pro útvary pozemních sil, které chrání strategickou infrastrukturu a zařízení nezbytná pro fungování státu. V neposlední řadě mělo být vytvořeno Centrum kybernetické obrany (Export.gov).

2.2 Vzdušné síly

Zbrojní politika na poli brazilských vzdušných sil (*Força Aérea Brasileira*) a leteckého/obrného průmyslu vykazuje od začátku 21. století pozitivní trendy v podobě technologického rozvoje i obchodních úspěchů. Úspěšná civilní výroba letecké společnosti Embraer je v současnosti rozšířena o vojenskou výrobu, která díky svým vývojovým kapacitám a zahraniční spolupráci získává na důležitosti a do značné míry umožňuje uspokojit domácí poptávku. Předpokládaná hodnota brazilských zbrojních programů plánovaných do roku 2030 má dosáhnout 74 miliard dolarů (Export.gov).

Na exportní úspěchy cvičných vrtulových letounů společnosti Embraer navázal víceúčelový cvičně-bojový typ EMB 314 či A-29 Super Tucano. Poptávka domácích vzdušných sil ve výši 99 letounů, následné úspěšné zavedení do služby a nasazení proti organizovanému zločinu na území Brazílie, to jsou jen některé faktory při posuzování úspěšnosti těchto strojů (Ondrášek, 2012). Finanční prostředky z prodeje do řady zemí Latinské Ameriky či Afriky nejen zaplatily vývoj, ale především umožňují další investice do brazilského leteckého průmyslu, který tak může díky kapitálové vybavenosti pružněji reagovat na poptávku domácích i zahraničních vzdušných sil.

Ve srovnání s obměnou či modernizací ostatních druhů letecké výzbroje představovala pro brazilské letectvo dlouhodobý problém náhrada zastaralých stíhacích letounů Mirage IIIE/B. Program na pořízení nového typu letounu, pojmenovaný F-X a spuštěný na začátku nového tisíciletí, se ovšem nedařilo uskutečnit a jako dočasné řešení byl zvolen pronájem. Smlouva mezi Francií a Brazílií byla podepsána 15. července 2005 a brazilské vzdušné síly tak získaly 12 strojů Mirage 2000C/B. K obnovení programu došlo pod názvem F-X2 v září 2007, přičemž specifikace zahrnovaly dodání 36 nadzvukových letounů, které by do roku 2022 nahradily stroje Mirage 2000 a F-5 Tiger II (Stolár a Rocca, 2013).

Do soutěže byly přihlášeny stroje prakticky předních světových výrobců - např. Boeing F/A-18E/F, Dassault Rafale, Eurofighter Typhoon, Lockheed Martin F-16BR, SAAB Gripen a Suchoj Su-35. Za favorita užšího finále, ve kterém se nacházely typy Gripen NG, Rafale a F/A-18E/F, byl v říjnu 2008 považován francouzský typ, což měla v září následujícího roku potvrdit smlouva o spolupráci v oblasti vojenské techniky mezi brazilským prezidentem da Silvou a francouzským prezidentem Sarkozym. Ani tato podoba programu stíhacích letounů však neměla být definitivní. Z řad letectva se totiž ozývaly hlasy, které preferovaly švédské letouny z důvodu nižší pořizovací ceny i provozních nákladů. Program byl tedy v roce 2011 znovu pozastaven (Stolár a Rocca, 2013).

Ruské letouny Su-35 byly sice ze soutěže vyřazeny, ale Suchoj přišel s nabídkou zapojení brazilského průmyslu do vývoje a výroby stíhacího letounu páté generace T-50 PAK FA. Podobná spolupráce probíhá mezi Ruskem a Indií, která bude T-50 licenčně vyrábět v rámci programu FGFA a podílil se též na vývojových pracích. Zdálo se tedy, že rozhodnutí o F-X2 je opět v nedohlednu, neboť prezidentka Dilma Rouseffová jej odložila na rok 2015 (Zdobinský, 2013c).

Konečné rozhodnutí v programu F-X2 ovšem padlo 18. prosince 2013, kdy byl za vítěze vyhlášen švédský Saab Gripen E/F. Akvizice v hodnotě 4,5 miliardy dolarů zahrnuje dodání 36 letounů, transfer „všech“ technologií a nabízí se další možnost spolupráce mezi brazilským a švédským průmyslem (Salles, 2013). Vítězství Saabu je hodnoceno jako poměrně překvapivé, protože Francie i Spojené státy již dříve investovaly do rozvoje poměrně intenzivní vojensko-průmyslové spolupráce. Rafale a F/A-18 jsou také provozovány ve verzích palubních letounů na letadlových lodích, zatímco tzv. Sea Gripen je pouze v projektové fázi a jeho případné pořízení pro brazilskou letadlovou loď (viz část 2.3) zůstává otázkou. Další verzí je, že americkému výrobcí mohl uškodit skandál s odposlechy brazilských představitelů, každopádně faktorů ovlivňujících podobné lukrativní zakázky i jinde ve světě je obvykle celá řada a tento tendr samozřejmě není výjimkou.

Největší program vojenské výroby v brazilském leteckém průmyslu představuje transportní a tankovací letoun Embraer KC-390. Tyto stroje jsou vyvíjeny od roku 2006 jako náhrada za dosluhující transportní letouny DHC-5 Buffalo, C-130E/H a tankovací KC-130H. Do programu vývoje, výroby a následné akvizice, štědře dotovaného brazilskou vládou, se postupně zapojilo několik jihoamerických (Argentina, Chile, Kolumbie) a evropských států (Portugalsko, Česko - konkrétně Aero Vodochody) i nadnárodních společností (např. BAE Systems či americký Boeing). K prvnímu vzletu by mělo dojít v závěru roku 2014 a první zákazníci by mohli přebírat objednané KC-390 o tři roky později (Soušek, 2012).

Příkladem potvrzujícím brazilskou spolupráci též s jinými než západními zeměmi na poli vojenské techniky je akvizice ruských bitevních vrtulníků Mi-35M. Ty byly vybrány v říjnu 2008 a následně byl uzavřen kontrakt na dodání 12 strojů v hodnotě 150 milionů dolarů. Vrtulníky dostaly brazilské označení AH-2 Sabre a jejich určením je boj s pašeráky a ozbrojenými skupinami (Defense Industry Daily, 2013). Spolupráce s Ruskem se rozvíjí i v oblasti protivzdušné obrany. Brazílie uvažuje o sériové výrobě přenosných protiletadlových systémů 9K338 Igla-S (Novotný, 2014) a proběhla též jednání o nákupu samohybných protiletadlových systémů Pancir-S1 (Novotný, 2013).

2.3 Námořnictvo

Výzbrojní programy brazilského námořnictva (*Marinha do Brazil*) v hodnotě 119 miliard dolarů (do roku 2031) mají zahrnovat postupnou obměnu plavidel a námořního letectva – například PROSUB (vývoj konvenčních ponorek) či PROSUPER (pořízení pěti oceánských hlídkových lodí o výtlačku 1800 tun, pěti fregat o výtlačku 6000 tun a podpůrného plavidla). Pro průzkum, pozorování, pátrání a záchranu a spolupráci s policií v brazilských výsoštných vodách má přibližně od roku 2024 sloužit námořní Amazon Blue Management System (SisGAAz) (Export.gov).

Brazilské námořní letectvo obdrželo osm nových vrtulníků EC-725BR-M Super Cougar pro boj s hladinovými cíli, pro které byly v dubnu 2011 objednány francouzské střely AM.39 Block 2 Mod 2 Exocet, na jejichž výrobě se podílejí brazilské společnosti Mectron a Avibras. Exocety budou i nadále představovat důležitou výzbroj námořnictva – starší střely, kterým skončila technická životnost, jsou modernizovány a také nové ponorky Scorpène BR francouzské výroby (kontrakt na pořízení ponorek byl podepsán 3. září 2009) dostanou Exocety (Zdobinský, 2011b).

Prezidentka Dilma Rousseff byla v březnu 2013 přítomna slavnostnímu zahájení další fáze projektu PROSUB. Loděnice pro stavbu ponorek má být podle tohoto projektu hotova v roce 2014 a samotná základna o tři roky později, kdy do služby vstoupí první ze série konvenčních ponorek. V osmnáctiměsíčních intervalech ji budou následovat další tři plavidla. Jaderná ponorka má být dokončena v roce 2023 a na jejím vývoji se podílí Francie v rámci ponorkového kontraktu z roku 2009 (Ministry of Defense, 2013).

Prozatím nejambicióznější plán představila Brazílie v březnu 2014, kdy byl oznámen záměr postavit v horizontu 15 let ve spolupráci se zahraničním partnerem letadlovou loď. Zároveň by měla být dále modernizována stávající brazilská letadlová loď São Paulo. (Colitt, 2014). V souvislosti s tímto prohlášením se objevily úvahy o možném zapojení francouzské společnosti DCNS, která představila projekt letadlové lodě DEAC. Další úvahy hovoří o možnosti provozovat na budoucím brazilském nosiči navrhované letouny Sea Gripen.

Vzhledem k potřebě zajistit bezpečnost na vodních trasách o délce několika tisíc kilometrů disponuje brazilské námořnictvo flotilou říčních bojových plavidel. Většina těchto lodí pochází ještě z období studené války (některé donedávna aktivně používané typy pocházejí dokonce z 30. let) a mnohé byly zakoupeny „z druhé ruky“ ze zahraničí. Mezi novější typy ve výzbroji patří domácí rychlé hlídkové čluny třídy Grajaú (dodané v letech 1996-1999), nemocniční loď U 16 Dr. Montenegro (dodána v roce 2001) či říční výsadkové

plavidlo U 15 Pará (dodáno v roce 2005). Nedostatečný počet říčních plavidel a zastaralé typy ve výzbroji značně omezují akceschopnost flotily (Stolár a Stolár, 2009). LBDN ovšem přináší záměr pořídit nové rychlé čluny pro speciální jednotky operující na vnitrozemských tocích.

Závěr

Cílem této práce bylo poukázat na široké spektrum programů brazilské zbrojní politiky, ať už realizovaných či teprve připravovaných, přestože nebylo možné být jen zmínit všechny programy, ani je detailněji popsat. Brazílie je sice všeobecně považována za bezpečnostního a vojenského lídra Latinské Ameriky, potenciál země však nebyl dosud plně rozvinut a především domácí obranný průmysl čeká ještě namáhavá cesta k plné konkurenceschopnosti. Akviziční a offsetová politika nicméně přinesla takovou úroveň investic a technologií, že je tento vývoj opravdu spíše jen otázkou času.

Úspěšná zbrojní politika se také projevuje na vybavenosti brazilských ozbrojených sil, jejichž výzbroj je postupně modernizována a v blízké budoucnosti pak bude obměněna moderními zbraňovými systémy, které snesou srovnání i s výzbrojí vyspělejších států. V neposlední řadě je pak zbrojní politika využívána politickou reprezentací ke zdůrazňování přínosu v podobě pracovních míst a investic a zároveň snižování závislosti na dovozu ze zahraničí.

Na základě výše uvedeného je tedy vysoce pravděpodobné, že nastolené trendy ve zbrojní politice budou v Brazílii pokračovat i v dohledné době a stanou se nedílnou součástí růstu „zeleného obra“.

Seznam použitých zdrojů

- CAVENDISH, Marshall. Zbraně 20. století. Vyd. 1. Praha: Ottovo nakladatelství, 1997, s. 192. ISBN 80-7181-200-5.
- COLITT, Raymond. Brazil Plans to Build Aircraft Carrier, Defense Minister Says. *Bloomberg* [online]. Bloomberg L.P., 11 March 2014 [cit. 2014-04-25]. Dostupné z: <http://www.bloomberg.com/news/2014-03-11/brazil-plans-to-build-aircraft-carrier-defense-minister-says.html>
- *Defense Industry Daily* [online]. Mi-35M Wins Brazilian Attack Helicopter Competition, 16 April 2013 [cit. 2014-04-21]. Dostupné z: <http://www.defenseindustrydaily.com/mi-35m-wins-brazilian-attack-helicopter-competition-05180/>
- *Defense Update* [online]. Brazil's Defense Industry – Market Report 2012-2017, 7 April 2013 [cit. 2014-04-20]. Dostupné z: http://defense-update.com/20130407_brazils-defense-industry-market-report-2012-2017.html#.U2JQOvl_vFA
- Estratégia Nacional de Defesa. Brasília: Ministry of Defense, 2008, 72 s. Dostupné z: http://www.defesa.gov.br/projetosweb/estrategia/arquivos/estrategia_defesa_nacional_ingles.pdf
- *Export.gov* [online]. International Trade Administration, „Last Updated 10/17/13“ [cit. 2014-04-17]. Dostupné z: http://export.gov/brazil/static/CC_BR_DoingBusiness_CCG_PDF_Chap4_Defense_Latest_eg_br_062845.pdf
- GUNSTON, Bill. Bojová letadla NATO. Vyd. 2. Praha: Václav Svojtka & Co., 1998, s. 159. ISBN 80-7237-133-9.
- Ministry of Defense. President Dilma Rousseff inaugurates factory to build the first Brazilian nuclear-powered submarine. In: *Invest in Brazil* [online]. 3 March 2013 [cit. 2014-04-27]. Dostupné z: <http://investinbrazil.biz/news/president-dilma-rousseff-inaugurates-factory-build-first-brazilian-nuclear-powered-submarine-12c3>
- NOVOTNÝ, Zbyněk. Ruské protiletadlové systémy pro Brazílii. *Militarybox* [online]. 2013-10-17 [cit. 2014-04-19]. Dostupné z: <http://www.militarybox.cz/news/ruske-protiletadlove-systemy-pro-brazilii/>
- NOVOTNÝ, Zbyněk. Brazilci budou vyrábět ruské protiletadlové systémy Igla-S. *Militarybox* [online]. 2014-03-14 [cit. 2014-04-19]. Dostupné z:

<http://www.militarybox.cz/news/brazilci-budou-vyrabet-ruske-protileadlove-systemy-igla-s/>

- ODEHNAL, Zdeněk. Guarani přichází do služby. ATM. Praha: Aeromedia, 2012, roč. 44, čís. 12, s. 22-23.
- ONDRÁŠEK, Jiří. Brazílie: Nová velmoc v oblasti vojenského letectví. ATM. Praha: Aeromedia, 2012, roč. 44, čís. 3, s. 51-55.
- ROVENSKÝ, Dušan. Agrale Marruá: „Divoký býk“ z Brazílie. ATM. Praha: Aeromedia, 2014, roč. 46, čís. 4, s. 32-35.
- SALLES, Felipe. Saab wins Brazil's F-X2 fighter contest with Gripen NG. *Flightglobal* [online]. Reed Business Information, 18 December 2013 [cit. 2014-04-18]. Dostupné z: <http://www.flightglobal.com/news/articles/saab-wins-brazil39s-f-x2-fighter-contest-with-gripen-394289/>
- SOUŠEK, Tomáš. Program KC-390 v plném proudu. ATM. Praha: Aeromedia, 2012, roč. 44, čís. 9, s. 28-29.
- STOLÁR, Michal a Martin STOLÁR. Vnitrozemské námornictvo Brazílie v roce 2009. ATM. Praha: Aeromedia, 2009, roč. 41, čís. 9, s. 58-61.
- STOLÁR, Michal J. a Ricardo ROCCA. Vzdušné sily Brazílskej federácie. ATM. Praha: Aeromedia, 2013, roč. 45, čís. 2, s. 48-54.
- ZDOBINSKÝ, Michal. Dlouhý život pro brazilské Leopardy. ATM. Praha: Aeromedia, 2011a, roč. 43, čís. 12, s. 43.
- ZDOBINSKÝ, Michal. Exocety pro brazilské vrtulníky. ATM. Praha: Aeromedia, 2011b, roč. 43, čís. 12, s. 73.
- ZDOBINSKÝ, Michal. Guarani již nahrazuje Urutu. ATM. Praha: Aeromedia, 2013a, roč. 45, čís. 12, s. 32.
- ZDOBINSKÝ, Michal. Modernizace brazilských M113 v plném proudu. ATM. Praha: Aeromedia, 2013b, roč. 45, čís. 5, s. 66.
- ZDOBINSKÝ, Michal. Rusko nabízí Suchoj T-50 Brazílii. ATM. Praha: Aeromedia, 2013c, roč. 45, čís. 11, s. 57.